

2088

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

(nas jezik)

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА
Књига XVII, Св. 4

LIBRARY
MAY 20 1971
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

БЕОГРАД, 1969.

ОСКВРНАВИТИ, ОСКРНАВИТИ, ОСКРВНАВИТИ И СЛИЧНА ЛЕКСИЧКА ОБРАЗОВАЊА У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

Предмет овога рада јесте однос гласовних група *скврн* одн. *скврњ* (обележићемо их као А-варијанту) : *скрн/скрњ* (Б-варијанта) : *скврн/скврњ* (В-варијанта) у разним лексичким образовањима нашега језика, те њихова етимолошка као год и нормативна вредност и употребљивост.

Карактеристично је, нарочито за савремену језичку ситуацију, да се поменуће групе јављају у једних те истих лексема одн. само у некима од њих, али готово увек као једна од три варијанте, без међусобне семантичке дистинкције. Летимичан преглед на материјал и грађу језика, међутим, указује на чињеницу да је употребна вредност не само поједине варијанте већ и појединих лексема у којима ове варијанте налазимо — врло неједнако третирана. Илустрације ради навешћемо само неколико података. Правопис српскохрватског књижевног језика (Прав.), на пример, у речничком делу показује само лексема А-вар. (са гласовном групом *скврн*) и то само сложенице, при чему су наведене само речи: *оскврнути*¹, *оскврнуће*, *оскврњивати* одн. *родоскврнилац*, *родоскврнилачки* и *родоскврнуће*. Прегледом грађе² констатовали смо, међутим, да се, рецимо, лексема

¹ У I књизи Нашег језика (Бг. 1933, стр. 88) објављена је, међутим, у рубрици језичких поука напомена: „Иако се много употребљава *променути* (*заменути*, *изменути*) тако и *оскврнути*... једино је правилно *заменити*... *оскврнити*“. Као што ће се на материјалу видети, овај закључак, бар што се правилности глагола *оскврнути* тиче, требало би примити ипак с резервом.

² Ми смо се овом приликом у анализи послужили следећим материјалом: за старије, историјско стање потврде смо узимали из Рјечника хрватскога или српскога језика Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу (РЈА), док смо за новију ситуацију консултовали Вуков Рјечник (I—IV издање), Речник Правописа српскохрватског књижевног језика (изд. 1960. г.) (Прав.), те грађу за Речник САНУ Института за српскохрватски језик у Београду (РСАНУ).

родоскврнилац налази забележена још само у Речнику Ристића—Кангрге³ и само у једнога писца (Милана Богдановића); *родоскврниначки* — још само у Речнику Ристића — Кангрге, а *родоскврнуће* — једино у Правопису. Насупрот Правопису, Вуков Рјечник (изузев у првом и делимично другом издању) бележи понеку реч А и Б-варијанте, од којих су неке сложене с префиксом *о-*, а ни једна с елементом *родо-*. Од лексема А-вар. Вук бележи: *скврнити* (не наводећи пример), *скврњење* (упућујући је на *скврнити*) и *оскврнити* (уз два примера и с напоменом да је из Црне Горе), док од лексема Б-вар. бележи: *скрнав* (не помињући ничим вар. *скврнав*, иако је такав облик забележен у грађи, чак и код Даничића — исп. лексему 10), док следеће три речи упућује на облик А-вар.: *скрнавити* („виде *скврнити*” — мада у језику егзистира и облик *скврнавити* — исп. лексему 15), *скрнављење* („виде *скврњење*”, тј. као и у претходном случају, не претпоставља могућност постојања глагола *скврнавити*), те *оскрњавити* („виде *оскврнити*” — а не *оскврњавити*, исп. лексему 58).

У Речнику Ристића—Кангрге, опет, број лексема — и простих, и изведених, и сложених — знатно је већи: *скврна*, *скврнав*, *скврнавити*, *скврнављење*, *скврнити* (*се*) — А-вар., одн. *скрнав*, *скрнав*, *скрнавити* (*се*), *скрнављење*, *скрнавост* — Б-вар. Од ових, на А-вар. упућене су само *скрнавити* (*се*) и *скрнављење*, док лексема *скрнавост* није ни дата у облику А-варијанте. С друге стране, од сложених лексема с предлогом *о:* *оскврна*, *оскврнавити*, *оскврнављен*, *оскврнављеност*, *оскврнити*, *оскврњење*, *оскврњивање*, *оскврњивати* — Ристић — Кангрга за Б-вар. налазе само један облик: *оскврнавити*, док од сложеница са *родо* ни једна није показана у Б-варијанти.

Оваква неуједначеност наводи нас на то да целу ову категорију речи поближе размотримо, пре свега на основу онога што нам сам материјал језика показује.

Прегледности ради материјал смо поделили на две веће групе: групу простих и изведених речи и групу сложеница.

³ Речник српскохрватског и немачког језика, Бгд. 1928. г.

Лексеме обе групе посебно смо издвојили по варијантама (А, Б и В) приказујући у оквиру њих засебно именице, придеве и глаголе — будући да се лексичка образовања овога типа једино и јављају у ове три врсте речи (уз извесна мања одступања на која ћемо у току рада указати).

Оно што се испољава као општа карактеристика лексема ове врсте је — нетипичност фонетског склопа ових гласовних група (нарочито А-варијанте) за штокавску ситуацију. Лексичка природа ове породице речи карактерише се веома уским семантичким границама, тј. етимолошко, изворно значењско поље, нарочито у савременом језичком осећању, у многome је сужено, а поједини елементи изгубљени.⁴ Изгледа, на основу грађе, да се може говорити и о невеликој релативној фреквенцији лексема овога значења у језику уопште, услед чега материјал показује прилична колебања у начину творбе изведеница, чија се конкретна образовања често своде на индивидуална остварења, мада, начелно, најчешће нису противна потенцијалним и нормалним творбеним системима нашег језика.

У етимолошком погледу може се констатовати примарност гласовне групе *скврн*, која своје порекло води још из старословенског језика, док су друге две свакако резултат новијих процеса, насталих као последица артикулационих упрошћавања и прилагођавања лакшем изговору. У којој су мери оне заступљене и још увек уобичајене — покушаћемо да покажемо на материјалу који нам за то пружа испитивана грађа.

ПРОСТЕ И ИЗВЕДЕНЕ ЛЕКСЕМЕ

А-варијанта (скврн-/скврњ-)

Речи са овом гласовном групом претпостављају примаран распоред консонаната. Овај склоп потврђују именице:

⁴ У вези са овим лексемама извршили смо и малу анкету. Нико од упитаних није, на пример, са сигурношћу могао потврдити изворно значење речи *скврн* док неки такву лексему и немају у свом језичком фонду.

1. *скврн* — (свакако основна и родоначелна лексема, настала директно из старословенске форме скврњь, која је имала значење „мрља“, „ругоба“, а у нашим најранијим, а и нешто каснијим временима и значење „нечистоћа“, „грех“).⁵

— Потврде за ово значење РЈА наводи из 17. и 18. века (исп. Радовић: Оперу ме да не остане у мени скврни никакове. — Кавањин: Само у рају нејма скврни). Сама реч, а поготово њено исконско значење веома је архаично за савремени књижевни језик, али је у неким народним говори-ма очувано, што сведоче и примери у неких новијих писаца (исп. С. Крањчевић: Ајд да ти покажем скврн на оном рубљу. — Б. Радић: Лептир има на сваком крилу по бијелу скврн);

2. *скврна* — (са истим значењем и карактеристикама као и лексема 1).

— РЈА је потврђује већим бројем примера старијих писаца (Марулић: Свак се чувај такве скврне. — Рајић: Оперу сву скврну, у којој се ваљао — итд.), са напоменом да Зоре ову реч означава као народну уместо туђе „махна“.

Новија грађа (сем Речника Ристића — Кангрге) ову лексему не потврђује. Остале, пак —

3. *скврник* — („грешник“, исп. старослов. скврњь-никъ);

4. *скврнитељ* — („онај који оскврњава“);

5. *скврност* — („ругоба, нечистоћа“)

— потврђене су у РЈА малобројним примерима, углавном само из старијих писаних текстова (до 18. в.), док новија грађа региструје само лексему 4, и то само код два писца (Р. Маринковић: Зашто стварате проблем око једног злочинца и скврнитеља. — А. Цетинео: Веће каноника реши да се на скврнитеља светих предмета удари проклетство). Од лексема:

6. *скврњ* — („оскврнуће“);

⁵ Значења појединих цитираних лексема наводимо дословно према извору, уколико их тамо налазимо (најчешће су узимана из РЈА).

7. *скврња* — („оскврнуће“);

8. *скврњење* — („*nom. verb.* од скврнити; онечишћавање“)

— 6 и 7 потврђене су само старијом грађом (6 у Витезовићеву Рјечнику, а 7 примером из 14. в.), а лексему 8 налазимо и у новијим изворима: у Вуковом и Броз-Ивековићевом Речнику, те у писаца А. Тресића: *Скврњење свете хрватске повијести* и И. Козарчанина: *Не напушта своје жртве ни под цијену блаћења и скврњења онога најсветијег у себи.*

Од придева налазимо:

9. *скврн* — („окаљан, ружан, грешан“, у старосл. *скврњнъ*)

— са потврдама у РЈА код старијих, а и код новијих писаца, с почетка 20. в. (исп. Ј. Каванџин: *Скврне одиће покрити ће.* — В. Врчевић: *Како си ти могао дигнути твоје скврне руке на нескврни образ свога духовника?*), чему треба додати и око 20 примера из 15 писаца грађе РСАНУ, углавном с краја 19. и почетка 20. в. (Његош: *Осахнуше самоубиствене скврне руке.* — Ј. Илић: *Тер му скврном ногом душман за врат стаје* — и др.);

10. *скврнав* — („окаља“, исп. старосл. *скврнавъ* = нечист, окаљан, грешан)

— РЈА даје само две потврде (Старине — *Живот св. Алексија: Снаха је в скврнавих ризах.* — Б. Даничић: *Прими је из скврнавијех уста његовијех*), док у изворима грађе РСАНУ потврда има само код два писца са по једним примером (Ј. Ј. Змај: *Мисли л' он силом да потегне с олтара у свој одар скврнави* — и у Ј. Грујановића);

11. *скврнаван* — (вероватно иновациони облик).

— РЈА га не бележи, а у грађи РСАНУ налазимо само код М. Б. Милићевића: *Сва су свештенодејства скврнавна.* — те у још два старија извора;

12. *скврнан* — (значање као 10, исп. старосл. *скврњнъ*)

— РЈА даје врло стара сведочанства (из 14. и 17. в.), док новија грађа ову лексему не познаје;

13. *скврњав* и

14. *скврњаст*

— потврђене су само у грађи РСАНУ са по једним примером из 19. в.

Глаголи су потврђени следећим облицима:

15. *скврнавити* — (изворно је значење „каљати”)

— за што налазимо потврду у РЈА само у једном примеру 18. в. (Ј. Рајић: *Скврнави своје руке*), али зато грађа РСАНУ садржи 8 примера код исто толико писаца, мада се значење у њих унеколико померило од етимолошког (исп. Св. Ђоровић: *Ви сте једна свиња који скврнавите поштење часног човека.* — М. Видојковић: *Они ће скврнавити нашу земљу.* — М. Јурковић: *Он скврнави светињу храма.* — и сл.). Остали извори (Прав., Вук) не потврђују овај глагол.

16. *скврнити* — („онечишћавати, оскврњивати”, исп. старосл. *скврњити*)

— РЈА даје за ову лексему повећи број потврда, мада такође из старих извора, што по свој прилици сведочи и о њеној већој употребљивости у ранијим периодима. Глагол је унет и у Вуков Рјечник (треће издање), а потврђује га и грађа РСАНУ у око тридесетак примера из преко 20 извора (нпр. А. Шантић: *Свете ми прагове скврни.* — М. Бан: *Што год је свето све сатире, скврни племе то проклето.* — Ј. Ј. Змај: *Не скврни је лажном душом.* — итд.).

17. *скврнути* — („каљати”)

— РЈА налази потврду само код Ј. Кавањина (поч. 18. в.), а у грађи РСАНУ има 9 примера код 7 писаца (нпр. М. Ханжековић: *Не дајемо да се скврну светиње материнства.* — М. Беговић: *Чаробно тело не скврнуше гријешне очи*), што указује на уходавање овог глагола у новије време (20. в.).

18. *скврњавити* — („каљати”)

— са две потврде у РЈА из 18. в. (код Е. Павића и Б. Леаковића) а једном из 19. в. у грађи РСАНУ.

19. *скврњити* — („каљати”)

— у РЈА, само код В. Дошена: (18. в.).

Као општији, намеће се утисак да су готово све ове лексеме или веома старе или досежу најдаље до почетка 20. в., тј. до времена када је контакт са црквенословенским језиком још био живљи у језичкој свести писаца.

Б-варијанта (скрн-/скрњ-)

Гласовну групу ове варијанте свакако треба разумети (што претпоставља и РЈА) као резултат фонетског упрошћавања нагомиланих сугласника А-варијанте, међу којима управо изговор усненозубног *в* (у *скврн*) изазива највише артикулационе потешкоће, па долази до његовог елиминисања, без стварне штете и утицаја на диференцијалну изразитост склопа — бар кад је у питању однос *скврн* : *скрн*.⁶

Јотована група (*скврњ*) мање је, међутим, способна за упрошћавања ове врсте, јер склоп који би се добио (*скрњ*) асоцира други семантички потенцијал (исп. *скрњивање*, *скрњивати*, *скрњити* и сл. који имплицирају придевску основу „крњ“, (= „заломљен“, „окрњен“, „подрезан“ и сл. па и остале лексеме с том групом подразумевају овакву основну детерминацију). Отуда и невелик број образовања и лексема Б-варијанте.

Такође је карактеристично да се ова варијанта са редукованим *в* фактички ограничава на моделе са суфиксним *в*. Ово суфиксно *в* могло је бити двоструко значајно, тј. у два правца поспешити редукацију: с једне стране, дисимилативним дејством, а с друге стране, служећи као нека замена за *в* које ишчезава у основи (тако се склоп *скрнав-* у односу на *скврн-* не одражава само као проста редукација и додавање суфикса, него и као својеврсна метатеза, при чему *в* има двоструку вредност, слично неким случајевима хаплогије).

У односу на претходну, А-варијанту — недостаје основна именица (*скрн) па не налазимо ни друге именице

⁶ Колико смо могли приметити, у свакодневном разговорном језику, дневној штампи и сл., а и у анкетираних лица варијанта *скрнав* све се више устаљује.

које би биле од ове изведене (ниједна именичка лексема А-варијанте нема одговарајуће парњаке у овој Б-варијанти).

Сва именичка образовања овде су изведена преко придева (*скрнав*) али су потврде врло ретке, а и што их има — углавном су новијег порекла. Тако лексеми

20. *скрнавет* — („гад“)

— налазимо само у збирци речи из говора Бачке (граба РСАНУ);

21. *скрнавина*

— само код Ј. Ј. Змаја: Гракће, шапће у разблуду скрнавине и саблазни;

22. *скрнавитељ*

— само код В. Живадиновића: За њега је сваки одмах богохулник, *скрнавитељ* Величанства;

23. *скрнавко*

— само код Л. Костића;

24. *скрнавник*

— само код М. К. Селима;

25. *скрнавност*

— само у Речнику Ристића-Кангрге;

26. *скрнавност*

— само у Поповићевом Речнику срп.-нем. (који је цитиран и у РЈА);

27. *скрнавчина*

— само код С. М. Сарајлије,

а једина именица (у ствари глаголска именица) која се чешће јавља, и то само у новијим изворима, је

28. *скрнављење*.

— Бележи је и Вук (с упућивањем на облик А-вар. „скврњење“), такође Броз-Ивековића, а у граби РСАНУ налазимо 17 примера у десетак писаца: Сл. Јовановића, Б. Нушића, Т. Борђевића, Ј. Бошковића, М. Настасијевића и других.

Само су два придева Б-вар. који имају аналогне облике у А-вар. (10 и 11). То су:

29. *скрнав* — („исто што скрнаван“)

— за што РЈА даје само два извора из 19. в., док у грађи РСАНУ налазимо потврде у збиркама речи из Бачке Ј. Дунберског и М. Гавриловића, Речнику Ристића-Кангрге и 11 примера у 7 писаца (М. Шапчанин: Скрнава дела почињаше. — Ј. Батут: Нама је то скрнав грех. — Братство (1902. г.): Не мешај с' руком скрнавом. — и др.) и:

30. *скрнаван* — (са основним значењем (данас избледелим) „прљав“, „нечист“)

— где РЈА цитира Вука (пример из Рј.: Сабља ти је од сваштва скрнавна) и Броза-Ивековића, док грађа РСАНУ пружа 6 примера код 5 писаца (В. Борђевић: Чуваше га од скрнавеве руке. — А. П. Зуб: Од скрнавих дела струдни. — В. Ивановић: То је и најскрнавија мисао. — Ј. Максимовић: Тај скрнави израз не да се чак ни замислити у речнику. — Ј. Ј. Змај: Душман му је скрнаван, као и ви.).

Ново образовање вероватно представља придев

31. *скрнавнички*

— забележен само код М. Шапчанина.

Остали придевски модели А-вар. (9, 12, 13, 14) нису засведочени као облици са редуцираним *в*.

Од пет глаголских облика А-вар. (исп. лексеме 15—19) Б-вар. има само два. У чешћој је употреби само

32. *скрнавити* — („каљати“, по РЈА, али данас обично са значењем „бешчастити“, „обесвећивати“ и сл.).

— Региструје га РЈА са само два примера 19. в. (Доситеј: Зла је птица, која своје гнездо скрнави. — Н. Познановић: Самоћу скрнави тихану), затим Вук у Рј. (с упућивањем на „скврнити“ и примером: Не ћу о њу сабље скрнавити) и Броз-Ивековић, док грађа РСАНУ пружа 36 примера код око 30 писаца, углавном новијих (нпр. Б. Нушић: Кривац своју душу скрнави. — Б. Ђосић: Скрнавим свету успомену. — Ј. Игњатовић: Душман је светињу скрнавио. — С. Марковић: Светињу су Турци скрнавили. — Ј. Скерлић: Не прља и скрнави песник снова. — Љ. Недић: Немој ми скрнавити више дома мојега. — М. Бојић: Веру не скрнави. — Ј.

Веселиновић: Ако те око скрнави извади га. — Ј. Поповић: Клевећу ову земљу скрнавечи циљеве. — и др.), што сведочи о његовој великој уходаности у језику.

‘Други глагол

33. *скрњавити*

— налазимо само код М. Бана: Скрњаве храм Јеховин.

В-варијанта (скрвн-/скрвњ-)

По данашњем језичком осећању, рекло би се да су лексеме ове варијанте у етимолошкој вези са основом „крв”.⁷ Овоме би у прилог могле говорити и извесне семантичке околности, могућност да се етимолошко значење „нечистоћа”, „мрља”, „грех” и сл. доведе у извесну везу са појмом „крв” (исп. нпр. „оскрвнавити мач” — може лако да се схвати не само као „окаљати” већ и „окаљати крвљу”⁸; „родоскрвнуће”⁹ — „каљање, онечишћавање крви грехом”, тј. брачним и сл. односима између крвних сродника и сл.). Отуда је, може бити, и карактеристично да се В-варијанта у граби језика и не налази у речима простим и изведеним, већ само у сложеницама типа „оскрвњење”, „родоскрвњење” (и то махом у новије време), дакле у таквим лексичким приликама које на неки начин пружају могућност да се елементи

⁷ Исп. нпр. у РЈА лексеме *скрв* (= „сукрвица или стрв”), у Вука (Рј.) *скрвавити* (= „окрвавити”).

⁸ Исп. у том смислу и пример из нар. песама које Вук у Рј. наводи уз одредницу *скрвавити*: Мртав пада на крило Бевојци, скрвави јој свиљу и кадифу. Карактеристична је у том правцу вероватно омашка коју је Вук учинио дефинишући у своме Рј. лексему *скрвити* са „blutig machen, sguento”, тј. учинити да нешто буде крваво, окрвавити. Вук ово значење потврђује примером: „Не скрви ми моје име крсно”. Стих је из песме Турци у Марка на слави (Друга књ. Вукових нар. pjes., Беч 1848, 434), а у ширем контексту гласи: Беседи му [слузи] Краљевићу Марко, Што је, сине, што сузе проливаш? Ил’ си гладан ил’ си жедан, сине? ... Немој грозне сузе проливати, Не скрви ми моје име крсно. — Већ је Драгутин Костић у својој књизи Тумачења друге књиге српских народних pjesама Вука Стефановића Караџића (Бгд. 1937) напоменуо да је значење овог глагола вероватно „обесветити”, тј. „главу и жебу не обесвешћуј светињу славе о којој сваког треба нахранити и напојити” (стр. 18).

⁹ Једина лексема овога типа директно наслонена на „крв” је *родокрвство* (исп. под 92).

„грех“, „нечистоћа“, „крв“ итд. вежу без оштрих разграничења у значењу.

С друге стране пак, В-варијанту је свакако могуће тумачити и простом метатазом гласова *вр* (< *рв*), што у артикулационом смислу претпоставља лакши изговор, растерећење групе од три сугласника (скв-) испред вокалног *р*.

У сваком случају, као што смо поменули, консултована грађа (РЈА, Вук, Прав. и грађа РСАНУ) не потврђује постојање В-варијанте у простим и изведеним облицима, већ само у категорији сложеница, где ћемо је и показати.

СЛОЖЕНИЦЕ

У оквиру ових образовања налазимо два типа: 1. сложенице с префиксом *о-* и 2. сложенице с речју *род*, (*родо-*). Карактеристично је: 1) веће богатство грађе за сложенице првог типа, нарочито у старијим временским раздобљима, док сложенице другог типа више представљају специјалне термине, знатније потврђене тек у новије време (нарочито од 19. в. наовамо) (Вук у Рј., на пример, не бележи ни једну сложеницу другог типа); 2) сложенице другог типа немају глаголске облике, будући да есоцентричне и синтагматске глаголске сложенице, поготово објективног типа, нису у духу нашег језика и 3) карактеристично је, посебно за савремени језик, да се сложенице оба типа употребљавају далеко чешће и у разноврснијој творби од оних речи које у своме склопу имају само основну или од ње изведену реч.

Оба типа сложеница јављају се у све три варијанте гласовних група, мада не и подједнако у свим врстама речи.

СЛОЖЕНИЦЕ С ПРЕФИКСОМ *о-*

А-варијанта (оскврн-/оскврњ-)

У односу на просте лексеме А-варијанте (лексеме 1—8) грађа показује извесна поклапања, али и разликовања. Напоредне би биле и м е н и ц е:

34. *оскврн* — („маћа”, „љага”, исп. лексему 1),
 35. *оскврна* — („исто што скврн”, исп. лексему 2),
 36. *оскврник* — („исто што окврнитељ”, исп. лексему 3),
 37. *оскврнитељ* — („ном. аг. према глаг. оскврнити”, исп. 4),
 38. *оскврња* — („исто што оскврна”, исп. 7),
 38. *оскврњење* — („ном. verb. од оскврнити”, исп. 8)
 док би, вероватно, аутохтона образовања чиниле сложенице:
 40. *оскврњивање*,
 41. *оскврнављеност* — („*Entheiligtheit*”),
 42. *оскврнилац*,
 43. *оскврнитељица* — („фем. према маск. оскврнитељ”),
 44. *оскврност* — („љага, маћа”),
 45. *оскврнуће* — („ном. verb. од оскврнути”),
 46. *оскврњеник* — („онај који је оскврњен”)¹⁰,
 47. *оскврњенство* — („стање онога што је оскврњено”),
 48. *оскврњост* — („исто што оскврност”)

— чије, дакле, просте, депрефиксирани облици грађе језика коју испитујемо не потврђује.

Већина ових именица, међутим, веома је слабо распрострањена. Лексеме 34, 35, 36, 38, 42, 43, 46 и 48 потврђене су углавном само појединачно, у старим речницима или по једним примером из писаца 18. в.

У новијим изворима налазимо само лексеме: 40 (у грађи РСАНУ, два примера, као А. Барац: Иза оскврњавања свега избија јецај), 41 (само у Речнику Ристића-Кангрге), 34 (код Ј. Ј. Змаја, као им. мушког рода, у значењу „обесвећење”, „оскрвњење”: И строго казни оскврн светиње), док нешто више примера налазимо у РЈА за лексеме 44 и 45, али опет само код писаца 18. в.

Већу распрострањеност и у старијим и у новијим изворима показују образовања: 37 (*оскврнитељ*) — са 14 примера у десетак писаца у грађи РСАНУ (нпр. А. Ковачић: Ха, ха, ха, сиклаћу оскврнитељи. — М. Бан: Опак човјек није никад срећан, а још мање кад је женски оскврнитељ. — М. Вујаклија: Безобзирни су рушиоци и оскврнитељи

¹⁰ Судаћи по примерима, сигурнија дефиниција би била — онај који скрнави.

онога што је добро. — А. Цесарец: То су црте осврнитеља гробова. — В. Назор: Градови, оскврнитељи шуме. — лист Борба: Убити треба оцеубицу и оскврнитеља породице. — итд.), затим 45 (*оскврнуће*) — са 15 примера у 11 писаца (А. Т. Павичић: Крив си ради оскврнућа отајства. — А. Прибичевић: Свака лаж њему долази као скврнуће светиње. — А. Барац: Сваки простији порив је гријех, оскврнуће. — С. Матавуљ: Велики је гријех — оскврнуће љепоте. — М. Ханжековић: Тај би чин био оскврнуће гробова. — А. Цесарец: Бректао је бијесом оскврнућа), док за лексему 39 (*оскврњење*) у грађи РСАНУ налазимо око 10 потврда (нпр. Г. Јакшић: Оскврњења су се десила у турској престоници. — М. Степановић: Сматрамо оскврњењем рушити дело божје).

За разлику од именица, број придева је мали (има их свега четири), а и потврђује их сасвим оскудна грађа. То су:

49. *оскврн* — („оскврњен”, исп. под 9)

— у РЈА је забележена ова лексема с позивањем само на Стулићев Рјечник;

50. *оскврнив* — („онај који може бити оскврњен”)

— у РЈА поред Стулића потврђује и Рјечник Белина;

51. *оскврнички*

— налазимо у грађи РСАНУ, само код М. Бана: Боље и у ту Мораву, но у турске оскврничке руке;

52. *оскврњиив* — („исто што оскврнв”)

— РЈА, само у Микаљину и Стулићеву речнику.

Сем прве лексеме (49), остале (50—52) немају паралелних простих форми, па их вероватно треба сматрати аутохтоним облицима.

Глаголски облици, као год и именице, знатно су богатији формама и потврдама него што је то случај са придевима. Поред сложеница напоредних са простим формама (исп. лексеме 15—19) налазимо и друге:

53. *оскврнавити* — (исп. под 15)

— у грађи РСАНУ шест је примера из исто толико различитих извора (нпр. Ј. Горјановић: Правду оскврнавити. — М.

Б. Милићевић: Гвожђе оскврнави његову седу главу. — И. Козарчанин: Има много ствари које ја чувам у себи, да их не оскврнави и не обешчисти. — и други с краја 19. и почетка 20. в.);

54. оскврњивати — („пф. према оскврњити”)

— РЈА наводи више примера старијих писаца, као што су: Рањина, Посиловић, Матовић и др.;

55. оскврњити — („окаљати, огадити, опоганити; обљубити; повриједити, позлиједити; нарушити, преступити; уплашити”, исп. под 16) — РЈА даје велики број примера и потврда за готово сва ова значења. Глагол бележи и Вук („*verunreinigen, polluo*”) са примером: Све их турском крвљу оскврњио. — Када си ме вјером оскврњио. — и напоменом да је реч из Црне Горе. И грађа у РСАНУ указује на веома живу употребу овог глагола. Садржи преко 50 примера и десетак облика трпног придева (*оскврњен*) у више од 30 писаца (нпр. А. Шантић: Оскврњите нам стан. — И. Ђипико: Боје се да ће тиме да оскврне своја врела осећања. — А. Барац: Племић му је оскврњио жену. — Т. В. Спасојевић: Оскврњити оно што је свето. — М. Бан: Стан овај свети да оскврњиш твојим дахом. — Ф. Тице: Кћер је оскврњио Аполо. — Ј. Ј. Змај: Носи твоје грехе црне да светињу не оскврне. — М. Вукићевић: Оскврњише свете цркве. — С. Матавуљ: Злато и сребро оскврњило иконе. — Б. Даничић: Хаљину да не оскврњи. — С. Поповић: Хтедоше да оскврне Високе Дечане. — Ј. Рајић: Твоје је често оскврњено име. — Ј. П. Стерија: Цркве су нам оскврњене. — Ф. Рачки: Не буди користољубљем оскврњен. — В. Новак: Плакао је над оскврњеном светињом. — А. Шантић: И твога су гроба оскврњене плоче);

56. оскврњнути — („исто што оскврњити”, исп. под 17) — РЈА даје велики број потврда, мада знатно мање него за лексему 55, а и оне су углавном из писаца 18. в. Вук, међутим, овај облик не бележи, али га региструје Правопис, док га грађа РСАНУ засведочава са око 45 примера из преко 30 писаца (нпр. Б. Даничић: Да не оскврне јело. — Р. Тресић: Признај да си царев брак оскврњуо. — Д. Поповић: Света су

места оскврнули. — Ј. Дучић: Жртвеник нико не сме оскврнути ни погледом. — С. Крањчевић: Што таква жеља прсти оскврну. — И. Гипико: Чинило му се да би бесједом оскврнуо њихову бол. — А. Барац: Драго, коме је ага оскврнуо жену, бјежи. — В. Назор: Бојим се да моја ватра не оскврне њену свјежину. — И. Војновић: Оскврнуше ти поплуваше идеале. — В. Новак: Тамо пјевати то би значило оскврнути умјетност. — М. Крлежа: Оскврнуте успомене моје мајке сасвим су већ исхлапиле. — В. Врчевић: Ко може осветити лик оскврнути?);

57. *оскврњавати*

— налазимо само у грађи РСАНУ са по једним примером у 7 аутора (нпр. Ј. Игњатовић: Оскврњава светињу. — А. Барац: Ко је оскврњавао њихове жене. — Д. Поповић: Бег је оскврњавао кршћанске дјевојке);

58. *оскврњавити* — („исто што оскврнити”, исп. под 18) — налазимо у РЈА 10 примера, најчешће код старијих писаца, а у грађи РСАНУ само код К. Руварца: Метни му само то једно према другоме: круну и оскврнављену лешину;

59. *оскврњати* — („импф. према пф. оскврнити”) — само у РЈА с наилоном на Стулића и пример с почетка 18. в.;

60. *оскврњивати* — („исто што оскврнити”) — само у грађи РСАНУ у 10 примера из различитих писаца (нпр. И. Косор: Не будите свиње, не оскврњујте велике његове гозбе). (Исп. и гл. им. под 40);

61. *оскврњити* — („исто што оскврнити”, исп. под 19). — само у грађи РЈА у већем броју примера старијих писаца.

И овде, дакле, имамо облике који су настали директним наслањањем на просте форме, док су други (54, 57, 59, 60) настали изгледа самостално. У новије време већу распрострањеност имају облици лексема 56, 55, 57, 53.

Б-варијанта (оскрн-/оскрњ-)

Карактеристично је за ове облике да се јављају нешто ређе или чак сасвим ретко у старијих писаца и извора, док

се њихова појава запажа изразитије у новије време, тачније — после Вука, нарочито од почетка овога века. Тако је у РЈА забележена само једна одредница ове варијанте (*оскрњавити*), и то с позивањем на Вука, који ју је унео у свој речник с упућивањем на А-вар. (*оскврнити*). Отуда свакако ни Прав. не приказује сложенице Б-варијанте, мада оне у новије време све више продиру. Потврду за то пружа и грађа РСАНУ. Занимљива је чињеница да се образовања овога типа, а рекли бисмо и сама употреба основног детерминативног значења, везује углавном и најчешће за глаголска значења.

Отуда за и м е н и ц е налазимо само:

62. *оскрнавитељ* — (исп. под 22)

— само у једног писца (О. Давичо: Мојој је бригади било суђено да се освети свима оскрнавитељима) и

63. *оскрнављење* — (глаголска именица, исп. под 28)

— само у срп.-нем. речн. Поповићеву и једном часопису (Порота) с краја 19. в.

Облике придева не налазимо (осим трпног придева *оскрнављен*; исп. примере под 64).

У овој варијанти налазимо само 4 од 9 глаголских облика А-варијанте. Од њих је обичан једино глагол

64. *оскрнавити* — (исп. под 53)

— за који грађа РСАНУ има преко 30 потврда (напр. Б. Нушић: Усуђујеш се да престо царски оскрнавиш. — В. Дедијер: То значи оскрнавити наш свети партизански принцип. — С. Јаковљевић: Непријатељ хтео да оскрнави нашу земљу. — Б. Ђосић: Он се замишљао униженим, оскрнављеним у својим осећањима. — Д. Радић: Изгледало ми је да ћу радозналошћу оскрнавити тајну. — Б. Јакшић: Оскрнављена је невиност. — Гласник Српске правосл. цркве: О оскрнављеном жртвенику. — И. Самоковлија: Нису је оскрнавили. — Борба: Зато сам са тугом и гневом у срцу волео твоју оскрнављену лепоту. — И. Андрић: Тако му је његово дело изгледало оскрнављено и грубо исмејано), док

65. *оскрнути* — (исп. под 55)

— налазимо само у једном примеру (код В. Милићевића: Револуцију није један чланак оскрнио),

66. *оскрњавати* — (исп. под 57)

— такође само с једном потврдом, с почетка овога века (лист Време: Да не би оскрњавали гроб Симеонов, пренео је тело Савино у Рашку), а

67. *оскрњавити* — (исп. под 58)

— бележи само Вук (односно РЈА): оскрњавити, оскрњавим v. рf. виде оскврнити; оскврњавити — „исто што оскврнити”.

В-варијанта (оскрвн-/оскрвњ-)

И за ову варијанту карактеристике су једнаке као за Б-варијанту: сви су примери новијег датума. Потврде су само у грађи РСАНУ, док РЈА, Вук и Прав. не дају нити једну одредницу ове врсте. Лексеме су такође ограничене углавном на глаголска значења и именице; обе категорије су још више редуциране, тако да потврда налазимо само за **дв е и м е н и ц е**:

68. *оскрвнитељ* — (исп. под 37)

— једино код Р. Невесињског: Осјећао сам се као аскета пред разореним храмом, који мјесто да порази оскрвнитеља допусти да га сруше. — и

69. *оскрвњење* — (исп. под 39)

— само у два писца (И. М. Јелић: Под овај појам спадају силовање, оскрвњење. — И. Занковић: Браћа спасли од оскрвњења земне остатке својих давно несталих), док за **п р и д е в е** — немамо ни једну потврђену лексему (за трпни придев *оскрвњен* — исп. примере под 70).

З а г л а г о л е налазимо само три облика:

70. *оскрвнити* — (исп. под 55)

— махом код новијих писаца (нпр. Н. Велимировић: Наша мајка биће предана огњу, оскрвњена крвљу. — Б. Нушић: Поклекло је оскрвњено достојанство. — Б. С. Николајевић:

То знамење наше партије нису могли оскрвнити. — Ј. Ј. Змај: Завишћу, мржњом оскрвњен је сваки кут),

71. *оскрвњавати* — (исп. под 57)

— чији је облик потврђен са свега два примера у грађи РСАНУ (Ж. Симић: Обожавана чедност се оскрвњава. — А. Томановић: Они нису гробове оскрвњавали) и

72. *оскрвњивати* — (исп. под 60)

— такође са две потврде (Ј. Б. Тито: Оскрвњују на тај начин гробове. — В. Милићевић: Чарлс оскрвњује све).

СЛОЖЕНИЦЕ С ЕЛЕМЕНТОМ РОДО-

Ово образовање налазимо у грађи с потврдама од 18. в. углавном. Чешће и разноврсније облике потврђују тек новији извори, док у ранијим периодима, судећи према РЈА, лексеме овога образовања налазимо обично само у речницима.

Два су типа ових сложеница: 1) са простим односно изведеним облицима друге речи и 2) са префиксираним обликом друге речи. Први је обичнији и чешћи. Сложенице оба типа имају начелно само именичка (чешће) и придевска (ређе) значења, док глаголи ове врсте нису у духу нашег језика, па их у грађи и не налазимо.¹¹ Вук у своме Рјечнику нема нити једне сложенице ове врсте.

А-варијанта (родо(о)скврн-/родо(о)скврњ-)

Грађа потврђује 14 и м е н и ц а :

73. *родооскврњење* — (исп. под 39)

— грађа РСАНУ садржи 18 примера од 10 писаца, махом

¹¹ У ствари, РЈА успоставља глагол *родоскврнути* („оскврнути род, тј. блудно гријешити с родом својим“) на основу именице *родоскврњење* одн. глагола *скврнути*, *оскврнути* и гл. им. *(о)скврњење* с напоменом да „тај сложени глагол на -и- није потврђен“ (с. в. родоскврњење). Ништа, међутим, не даје за право да се глагол „родоскврнути“, као ни „родоскврнити“ претпостави, па се ни лексема „родоскврњење“ не може, мислимо, третирати као „*nom. verb. od родоскврнути*“.

предратних (нпр. Б. Авакумовић: Главни кривац одговара и за родооскрвњење. — С. Стефановић: Покушава да је наведе на родооскрвњење. — С. Пандуровић: За блуд и срамно родооскрвњење. — Т. Борђевић: Ваља разумети родооскрвњења. — и др.);

74. *родоскрнављење* — (исп. под 15)

— само у Речнику Ристића-Кангрге;

75. *родоскрнац* — („чељаде које блудно гријеши с родом својим”)

— само у РЈА, на основу три старе речничке потврде (из Белина, Волтибија и Стулића) и примером из А. Канижлића (18. в.): Забралио је родоскрвнцу благовати;

76. *родоскрвник* — („исто што родоскрнац”, исп. под 3)

— у РЈА само с наслањањем на Белин Рјечник, а у грађи РСАНУ налазимо два примера (И. Кецмановић: Називаше га родоскрвником и тровачем. — Б. Чокорило: Овај покварени попа је родоскрвник);

77. *родоскрвилац*

— бележи само Прав. и Ристић-Кангрга;

78. *родоскрвница*

— само у Ристића-Кангрге;

79. *родоскрвност* — („блудни гријех са својим родом”, исп. под 5)

— РЈА поред потврда из 4 стара речника наводи и 4 примера из два писца с краја 18. и почетка 19. в., а налази се и у Правно-политичкој терминологији (19. в.);

80. *родоскрвнство*¹² — („исто што родоскрвност”)

— у РЈА само са примером из А. Канижлића (18. в.): Не може тајити родоскрвнство Барде. — а у грађи РСАНУ само код Б. Чокорила: Немогуће је исписати сва силовања и родоскрвнства на двору;

81. *родоскрвнуће*

— само у Правопису;

82. *родоскрвња* — („исто што родоскрвност”, исп. под 7)

¹² Ова је реч свакако својеврсни куриозитет: има нагомиланих чак 8 сугласника (дакако, са *p* које је вокално).

— у РЈА са потврдом само у Правно-политичкој терминологији;

83. *родоскврњац* — („исто што родоскврнац”)

— РЈА само код једног писца 18. в. (И. Великановића);

84. *родоскврње* — („исто што родоскврност”)

— РЈА даје само два примера из писца 18. в. (А. Каџић и Б. Леаковић), али зато у грађи РСАНУ налазимо још 6 потврда у 5 писаца (И. Невистић: Писац је овдје унио ону стару идеју родоскврња. — Д. Бублић: Јулија почиња дјело родоскврња. — И. Козарац: Биљежио је траг, љубав или прељубу, блуд или родоскврње. — С. Новаковић: У родоскврњу се деловало на отупљење нерава малаксалог нараштаја. — Р. Строхал: Има се казнити родоскврње међу родитељима и дјецом);

85. *родоскврњеност* — („исто што родоскврност”)

— РЈА потврђује само једним примером писца 18. в. (М. Добретић);

86. *родоскврњење* — („*nom. verb. од родоскврнити*”¹³, исп. под 8)

— у РЈА дате су 4 потврде из писца 18. в. (Ј. Матовић, А. Канижлић, М. Добретић и А. Томовић) и једна речничка (Белин). У грађи РСАНУ ова је лексема засведочена у два извора (М. Чујић: Иван караше ради родоскврњења. — С. Стефановић: Родоскврњење није било укинута);

Грађа језика потврђује само два облика придева:

87. *родоскврн* — („што је грешно према роду”, исп. под 9)

— у РЈА, који наводи потврде из Рјечника Бјелостјенчева (у прилошком значењу „нечисто”, „родогрешно”) и Стулићева, те само један нађени пример у писца 18. в. (И. П. Лучић). Грађа РСАНУ садржи 6 примера из 4 писца (С. Пандуровић: О најподлије журбе: са таквом хитњом јурити у родоскврну постељу. — С. Стефановић: Да се задржимо на споменутом мотиву родоскврне љубави. — П. Поповић: Почетни мотив

¹³ Већ смо поменули, а то и грађа показује, да глагол типа „родоскврнути” и сл. не можемо претпоставити у нашем језику.

о родоскрвној љубави замењен је. — С. Новаковић: Песник је Форд цртао родоскрвне сцене);

88. *родоскрвнилачки*

— само у Правопису и у Ристића-Кангрге, те једном примеру, код М. Богдановића: Родоскрвнилачки и блудни лежај.

Б-варијанта (родо(о)скрн-)

РЈА, Вук и Правопис не региструју ни једну сложеницу са гласовном групом — *скрн-*. Грађа РСАНУ је оваквим потврдама такође оскудна. Налазе се примери само за две и м е н и ц е:

89. *родооскрнављење* — (исп. под 63)

— са једним само примером (код Д. Николајевића: Сина блудника Милоша голица родооскрнављење) и

90. *родоскрнављење* — (исп. под 28)

— са две потврде писца (Ј. Дучић: Постојала је проституција, оргије при обредима и родоскрнављење. — Сл. Јовановић: Није зазирао од самоубиства ни од родоскрнављења), док п р и д е в налазимо у грађи само један:

91. *родооскрнављен*

— забележен само у једног писца (Драго Шега: Он је Хамлета разатао између оца и мајке која је легла у „родооскрнављену постељу” с очевим убицом).

В-варијанта (родо(о)скрвн-/родо(о)скрвњ-)

Потврде за облике овога образовања нашли смо углавном у грађи РСАНУ. Забележено је 8 и м е н и ц а:

92. *родоскрвство* — („исто што родоскрвњење, грех с рођакињом”)

— само у РЈА у једном примеру писца 18. в. (И. Великановић: Који би родоскрвство учинио, то јест сагрешно с којом женском главом од своје родбине);

93. *родооскрвнатељ*

— само један пример код Л. Комарчића: Све ће их капетан поубијати што су „родооскрвнатељи“!;

94. *родооскрвњење* — (исп. под 69)

— примери су нађени у три извора (Кривичном законнику из 1931. г., код В. Живојиновића: Та је неправда била замијењена још и родооскрвњењем, и С. Бошковића: Није се гнушао родооскрвњења);

95. *родоскрвњење*

— два примера у истог писца (Сл. Јовановић: Били су уплашени од кнежеве женидбе, као од родоскрвњења);

96. *родоскрвник*

— само један пример у једног писца (В. Никчић: Он је варалица, родоскрвник);

97. *родоскрвнилац*

— такође само у једном примеру (код Сл. Јовановића);

98. *родоскрвнуће*

— један пример (код В. Бурића);

99. *родоскрвњење*

— 6 примера у 4 извора (С. Пандуровић: Родоскрвњење је кажњиво. — М. Лалић: Личило би то на родоскрвњење. — Сл. Јовановић: Женидба са сестричином је родоскрвњење. — И. М. Јелић: Родоскрвњење је обљуба између крвних сродника).

Од придева налазимо само облик

100. *родоскрван*

— у 10 писаца (11 потврда) (Б. Поповић: Ето ти родоскрвни, убилачки, мрски краљу. — М. Настасијевић: Незнанац [викне] (у родоскрвном бесу). — Ј. Продановић: Свештенство је одобрило родоскрвни брак. — Б. Нушић: Супружници извршили родоскрвни грех. — В. Бурић: То је родоскрвна љубав. — С. Стефановић: У Офи је родоскрвна љубав споменута. — Политика: Циљ овог родоскрвног брака био је престо).

ЗАКЉУЧАК

1. Начелно, гласовна група *-скврн-* има у етимолошком смислу примат, а с тим и најмање ограничења у погледу поља значења. С друге стране, овакав распоред сугласника противи се погодној артикулацији, нарочито у образовању ма са суфиксним *в*.

2. Гласовна комбинација *-скрн-* представља иновационо упрошћавање (губљењем сугласника *в*) и у новије време све више преовлађује. У погледу артикулационих особина далеко је природнија од претходне, али се уочавају и два ограничења: начелна везаност за суфикс морфему *-ав-* и ограниченија примена у сложеницама са *родо-*.

3. Варијанта *-скрв-* најновија је појава, артикулационо погоднија, али је асоцијација са основом „крв” сврстава у тзв. „народне етимологије”, што дезавуише њену употребну вредност и оправданост.

4. На основу материјала грађе језика, а пре свега употребе ових лексема у новијих писаца (од краја 19. одн. почетка 20. в. наовамо) можемо констатовати да се од иначе великог броја лексема само мањи број налази у редовнијој, чешћој употреби. То су пре свега глаголи и сложене именице, а најређе придеви.

5. Према расположивој грађи најчешће се налазе у употреби (у више од 5 писаца грађе) следећи облици:

А-вар.: а) именице: *оскврнитељ* (у 10 писаца), *оскврнуће* (11), *оскврњење* (10), *родооскврњење* (10); б) придеви: *скврн* (15); в) глаголи: *скврнавити* (8), *скврнити* (20), *скврнути* (7), *оскврнавити* (9), *оскврнити* (30), *оскврнути* (20), *оскврнавити* (7), *оскврњивати* (10).

Б-вар.: а) именица *скрнављење* (10); б) придев *скрнав* (7); в) глаголи: *скрнавити* (30), *оскрнавити* (30).

В-вар.: не показује посебну изразитост. Ипак, највише се истичу а) именице: *родооскрвњење* (3), *родоскрвњење* (4); б) придев *родоскрван* (10) и в) глагол *оскрвнити* (4).

6. Међутим, на основу системских односа, испољених тенденција и језичког осећања, посебно узимајући у обзир

да грађа често не показује тачно реалну слику фреквенције у савременом књижевном стандарду — та слика могла би се понешто упростити. Пре свега, нема праве потребе да се уведе у стандардни језик варијанте са метатезом, у ствари народном етимологијом (*-скрв-*), а ни облици са јотовањем испред суфикса *-ав-* (*скрњавити* и сл.). Даље, нема праве потребе да се двоструким обликом именичке сложенице са *родо-* диференцира вид (*родоскврњење* — несврш.: *родоскврњење* — сврш., или слична опозиција са суфиксом *-уће*); у ствари се и облик *родоскврњење* схвата као свршени (акцентован *родоскврњење*), јер се за несвршеном варијантом ретко укаже потреба. Најзад, нема оправдања за давање предности облицима на *-нути*, *-нуће* над облицима *-нити*, *-њење* (како би се могла схватити ситуација у Правописном речнику): етимолошки разлози су против тога, а ни реална фреквенција у језику не оправдава дезавуисање варијанте *-нити*. С обзиром на то, као најупотребљивији облици могли би се препоручити:

родоскврњење, родоскврнуће; родоскврнилац, родоскврнитељ; родоскврнитељка; родоскврни (нпр. грех); *оскврнити, оскрнавити, оскврнути; оскврњење, оскрнављење, оскврнуће; оскврњивати, скрнавити, скврнити; оскврњавање, скрнављење, скврњење*

У нормални потенцијал ишла би и друга образовања која полазе од основе *-скврн-* (без суфикса *-ав-*) или од *-скрнав-*, нпр. *оскврнилац, скрнавилац* (или *-итељ*), придев *скрнаван* и др.

Као евентуална тенденција могло би се констатовати потискивање облика са *-скврн-* и ширење типа *-скрнав-* у општем глаголском значењу, док се у специјалном значењу везаном за елеменат *родо-* добро чува изворни склоп.

Др Егон Фекете